

bir eser olup (nşr. Avad b. Recâ el-Avfî, Medine 1417/1996), bizzat müellifi tarafından *İrşâdü'l-fârîz ilâ Keşfi'l-ğavâmir* adıyla şerhedilmiştir (nşr. Mecdî Muhammed Sürûr Bâselûm el-Mekkî, Mekke 1421/2000). **3.** *Tuḥfetü'l-aḥbâb fî 'ilmi'l-ḥisâb*. Osmanlı coğrafyasında hesâb-ı hevâî sahasında yaygın biçimde kullanılan bir kitap olup (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2701/2, 2704/1; Hacı Mahmud Efendi, nr. 5732/1) Şinsevri tarafından şerhedilmiştir. **4.** *et-Tuḥfetü'l-Mârdîniyye fî şerhi'l-Yâsemîniyye*. Mağribli matematikçi İbnü'l-Yâsemîn'in cebir alanındaki urcûsesinin şerhidir (nşr. Abdullah el-Cebûrî, 'Âlemü'l-kütüb, II/2 [Riyad 1401/1981], s. 294-300). Müellif aynı eseri *el-Lûm'atü'l-Mârdîniyye fî şerhi'l-Yâsemîniyye* adıyla tekrar şerhetmiş, bu şerh de yaygın biçimde kullanılmıştır (nşr. Muhammed Süveysî, Küveyt 1403/1983). **5.** *el-Ḳavlü'l-muḍî fî şerhi'l-Muḳnî' (İzâhu'l-meknûn, II, 251)*. İbnü'l-Hâim'in cebirle ilgili eserinin şerhi olup müellif bu esere *el-Mûmti' fî şerhi'l-Muḳnî'* adıyla başka bir şerh daha yazmıştır. **6.** *er-Risâletü'l-fethîyye fî'l-a'mâli'l-ceybiyye*. Rub'u'l-müceyyeb adı verilen aletin yapımı ve kullanılışıyla ilgili trigonometrik hesapları gösteren tanınmış bir eserdir (nşr. Sabâh Mahmûd Muhammed, *Mecelletü Âdâbi'l-Müstasriyye*, VIII [Bağdat 1984], s. 411-419). Onu aşkın manzum ve mensur şerhi yapılmış, iki defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İzgi, I, 435-438). **7.** *Şerhu'r-Rahbiyye fî 'ilmi'l-ferâ'iz (Şerhu'l-manzûmeti'r-Rahbiyye)*. Muhammed b. Ali er-Rahbî'nin *er-Rahbiyye* diye tanınan *Buğyetü'l-bâḥiş 'an cûmeli'l-mevâriş* adlı kitabının şerhidir (Atıyye el-Kahvefî'nin hâşiyesiyle birlikte, Bulak 1284; Kahire 1315; nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ, Kahire, ts., Dimaşk 1408/1988; nşr. Kemâl Yûsûf el-Hût, Beyrut 1409/1989; nşr. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî, Devha 1404/1984). **8.** *Lakṭü'l-cevâhir fî tahdîdî'l-ḥuṭûṭ ve'd-devâ'ir*. Küresel astronominin terimleri hakkındadır (Kahire 1299). **9.** *Kifâyetü'l-kânûn fî'l-'amel bi'r-rub'i's-şimâli el-makṭû'*. Mukantarât adlı astronomi aletinin yapımı ve kullanımı üzerine kaleme alınmış bir eser olup üç defa da Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1273/1856; İzgi, I, 443-444). **10.** *Şerhu'l-fuṣûli'l-mühimme fî mevârişi'l-ümme* (nşr. Ahmed b. Süleyman el-Ureynî, Riyad 1425/2004). **11.** *Hidâyetü'l-âmil (sâ'il) fî'l-'amel bi'r-rub'i'l-kâmil* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 876/I; Köprülü Ktp., M. Âsım, nr. 720). (Eserleri için ayrıca bk. Rosenfeld – İhsanoğlu, s. 293-298).

BİBLİYOGRAFYA :

Sibtu'l-Mardîni, *Keşfü'l-ğavâmir fî 'ilmi'l-ferâ'iz* (nşr. Avad b. Recâ el-Avfî), Medine 1417/1996, neşreden giriş, s. 9-32; Şinsevri, *Fethu'l-karîbi'l-mucîb bi-şerhi Kitâbi't-Tertîb*, Kahire 1301, I, 3; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, I, 300; II, 36; III, 312; V, 19, 161; VI, 271; VII, 35, 161; IX, 35-36, 60; X, 252; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 289; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 242; Brockelmann, *GAL*, II, 216-218; 468; *Suppl.*, II, 215-217, 484; İzâhu'l-meknûn, I, 238; II, 251; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 218-219; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 121, 173; III, 279; VI, 230, 283; VII, 282; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'elîfîn*, I, 221; II, 20; V, 9; VI, 53; VIII, 311; IX, 108; XI, 188; Abbas el-Azzâvî, *Târîhu 'ilmi'l-felek fî'l-'Irâk*, Bağdat 1378/1958, s. 187-196; Kadîrî Hâfız Tükân, *Türâşü'l-'Arabî'l-'ilmi fî'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 459; H. Suter, *Beiträge zur Geschichte der Mathematik und Astronomie im Islam*, Frankfurt 1986, I, 189-191; D. King, *A Survey of the Scientific Manuscripts in the Egyptian National Library*, Wina Lake 1986, s. 80-82; a.mlf., "Al-Mârdîni, Jamâl al-Dîn and Badr al-Dîn", *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 601-602; B. A. Rosenfeld – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Others Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 293-298; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü'l-ş-şâmil*, III, 145-146; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 229, 240, 434-439, 443-444; Bedr Abdürrezzâk Elmâs, "Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî eş-şehîr bi-Sibtu'l-Mârdîni 'aşrûhü ve ḥayâtüh", *Mecelletü's-şer'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, XIII/34, Küveyt 1418/1998, s. 191-230.

İHSAN FAZLIOĞLU

SİBYAN MEKTEBİ

(bk. MEKTEP).

SİDDİK
(الصديق)Doğru sözlü, doğruluktan anırlmayan,
gerçeği tasdik eden anlamında
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "gerçeği konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak" anlamlarına gelen *sıdk* masdarından isim olan *sıddîk* "son derece doğru sözlü, asla yalan söylemeyen, sözünde duran, gerçek olduğuna inandığı şeyi onaylamakta tereddüt göstermeyen kimse" şeklinde tanımlanmaktadır (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şdk" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "şdk" md.; Fahreddin er-Râzî, XXI, 223). Cürcânî, *sıddîk* "diliyle dışa vurduğu her söze mutlaka kalbiyle ve işiyle gerçeklik kazandıran kimse" olarak tarif etmektedir. Tehânevî'nin *sıddîk* konusunda naklettiği "Resûlullah'ın bilgi, söz ve fiil biçiminde

ortaya koyduklarının hepsini tasdik etmekte ve Peygamber'le mânevî münasebeti sebebiyle onun iç dünyasına yakın olmakta en ileri seviyede bulunan kimse" şeklindeki daha özel bir tarifte Resûl-i Ekrem ile Hz. Ebû Bekir arasındaki ilişkinin göz önüne alındığı anlaşılmaktadır (*Keşşâf*, II, 851).

Sıddîk Kur'an-ı Kerim'de biri müennes (*sıddîka*) olmak üzere dört âyette tekil, iki âyette çoğul (*sıddîkûn*, *sıddîkin*) olarak geçmektedir. Tekil biçimiyle geçtiği âyetlerin birinde Hz. Yûsuf (Yûsuf 12/46), birinde Hz. İbrâhîm (Meryem 19/41), birinde Hz. İdrîs (Meryem 19/56), birinde Hz. Meryem (el-Mâide 5/75) hakkında kullanılmıştır. Bu âyetlerde zikredilen şahsiyetlerin özellikle *sıddîk* sıfatıyla anılması doğruluk, dürüstlük ve güvenilirliğin yüksek bir erdem olduğuna işaret eder. Fahreddin er-Râzî, Hz. İbrâhîm'le ilgili âyette geçen *sıddîk*ı açıklarken her nebînin aynı zamanda *sıddîk* olduğunu, fakat her *sıddîk*ın nebî olması gerektirmediğini, *sıddîk*ın nebîye en yakın mertebede bulunduğunu, bundan dolayı orada bu iki kelimenin yan yana kullanıldığını belirtir (*Mefâtiḥu'l-ğayb*, XXI, 223). Bu âyetin devamında (Meryem 19/42-48) onun "çevredeki müşriklere karşı tevhidin kararlı kahramanı" olarak tanıtıldığı vurgulanmaktadır. Nitekim babasını şirkten vazgeçirememişse de tehditlere rağmen korkmadan ve tereddüt göstermeden sonuna kadar dinine sadık kalmış, Allah'a olan güçlü imanını korumuş, bu suretle *sıddîk* vasfını almaya lâyık olduğunu göstermiştir (İzutsu, s. 135-136).

Fahreddin er-Râzî, Hz. Meryem'in *sıddîka* oluşunu (el-Mâide 5/75) Allah'ın âyetlerini ve oğlunun bildirdiği ilâhî gerçekleri tasdik etmesi veya İsa'nın doğumu öncesinde kendisine görünen varlığın (Meryem 19/17) Cebrâil olduğuna tereddütsüz inanması ya da kulluğunda sadık ve gühahlardan uzak oluşuyla açıklar (*Mefâtiḥu'l-ğayb*, XII, 61). Bu âyetin maksadı, İsa ile annesi Meryem'e atfedilen ve Allah'ın mutlak birliği inancıyla bağdaşmayan kutsiyet iddiasını reddetmek ve her ikisinin de diğer ölümlüler gibi yemek yiyen birer ölümlü olduğunu vurgulamaktır. Onların diğer insanlardan farkı İsa'nın Allah'ın elçilerinden biri, Meryem'in de son derece erdem sahibi bir kadın olmasıydı (İzutsu, s. 134-135).

Bir âyette (el-Hadîd 57/19) Allah'a ve resulüne iman edenler *sıddîklar* diye anılmıştır. Tefsirlerde kaydedildiğine göre ilk dönem müfessirlerinden Mucâhid b. Cebr, bu âyete dayanarak Allah'a ve resulüne

iman eden herkesin siddîklar grubuna girdiğini belirtmiştir. Âyetteki siddîklar kelimesini Mukâtil b. Süleyman “verdikleri haberler konusunda peygamberlerden kuşku duymayanlar, onları yalanlamayanlar”, Dahhâk b. Müzâhim ise “Allah’a iman edip peygamberleri tasdik edenler” diye açıklamıştır (Taberî, XI, 683; Şevkânî, V, 201). Kelimenin Nisâ sûresindeki kullanımı (4/69) müfessirlerin daha çok ilgisini çekmiştir. Burada genel olarak Allah’a, resulüne ve ülü’l-emre itaati emreden, bu hususta münafıkların ikiyüzlülüklerini eleştiren ve bir anlaşmazlık çıkması durumunda Hz. Peygamber’in hakemlik yapmasını isteyen ifadelerin ardından, “Allah’a ve resulüne itaat eden kimseler Allah’ın kendilerine lutfuyla bulunduğu peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraber olacaktır. Bunlar güzel arkadaşlardır” buyurulmuştur. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili rivayete göre bir sahâbinin Resûl-i Ekrem’e gelerek onu kendisinden ve çocuğundan daha çok sevdiğini, evine gittiğinde bile onu özlediğini, o öldüğünde cennetteki yüksek makamı dolayısıyla kendisinden uzak kalacağından kaygılanıp üzülüşünü söylemesi üzerine bu âyet inmiştir (Şevkânî, I, 545-546). Fahreddin er-Râzî bu âyetteki siddîklarla kimlerin kastedilmiş olabileceği konusunda üç görüşten söz eder. a) Dini şeksiz şüphesiz kabul edenler; b) Hz. Peygamber’in sahâbilerinin önde gelenleri; c) Resûlullah’ı ilk tasdik edip bu hususta sonraki müminlere önder olanlar. Son açıklamaya göre İslâm’ı ilk benimseyenlerin başında Hz. Ebû Bekir yer aldığı için siddîk vasfına en çok lâyık olan da odur. Râzî’ye göre siddîkyyetten bir basamak yukarı çıkılırsa nübüvvet’e ulaşılır. Bundan dolayı Ebû Bekir vefat edince ashap onu Resûlullah’ın yanına defnetmiştir (Mefâtîhu’l-gayb, X, 171-173).

Siddîk kelimesi hadislerde de geçmektedir. Bu hadislerin bazılarında kelime Hz. Ebû Bekir’in sıfatı olarak sıkça zikredilir. Hz. Ebû Bekir mi’rac olayı başta olmak üzere gayba dair haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından kendisine siddîk lakabı verilmiş ve İslâm literatüründe bununla şöhret bulmuştur (meselâ bk. *Müsned*, IV, 4; Buhârî, “Fezâ’ilü aşhâbi’n-nebi”, 5; Tirmizî, “Tefsîr”, 30/4; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 136). Resûlullah’ın, vefat eden oğlu İbrâhim’in ardından, “Eğer yaşasaydı muhakkak ki siddîk bir nebî olurdu” dediği rivayet edilmekle birlikte (İbn Mâce, “Cenâiz”, 27) bu rivayet asılsız sayılmıştır. Diğer bir hadiste de siddîk mertebesindeki birine başkalarını

lânetle anıp kötölemenin yakışmayacağı ifade edilmiştir (Müslim, “Bir”, 84). Doğru sözlülüğün, özellikle ticarî hayatta dürüstlüğün önemine vurgu yapan hadislerde de siddîk kelimesi geçmektedir (bk. SİDK).

Ahlâk ve tasavvuf kitaplarında siddîk erdemi münasebetiyle siddîk terimine yer verilmektedir. Kuşeyrî siddîkî “bütün sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde doğru olan kişi” diye tarif etmiştir. Aynı mutasavvıf, Hâris b. Esed el-Muhâsibî’nin bir kimsenin kendi kötülüklerine insanların vâkıf olmasından hoşlanmamasını siddîkların ahlâkıyla bağdaştırmadığını nakleder. Maksadı ve niyeti doğru, iradesi hayra yönelmiş her insanın sadık veya siddîk diye isimlendirilebileceğini ifade eden Gazzâlî’ye göre Allah’tan başka varlıklar karşısında özgürlüğünü kazanmış olan kimse sadık olarak anılır; varlığını Allah’a ve O’nun sevgisine adanmış olan ise siddîklar mertebesine ulaşır. Sadık ve siddîkın iradesi herhangi bir sapma, zayıflık ve tereddüt göstermeden bütün gücüyle iyiliklere yönelir. Doğruluk ve dürüstlüğün sonsuz sayıda dereceleri bulunmakta olup bunların hepsinde siddîk mertebesine ulaşanlar gerçek siddîklardır. Siddîkyyet velâyet derecesinin üstünde, nübüvvet derecesinin altındadır. Siddîkyyetle nübüvvet arasında vasıta bulunmamaktadır, yani siddîkyyeti geçenler Allah’ın lutfuyla nübüvvet’e ulaşmışlardır (Tehânevî, II, 850).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta’rîfât, “Siddîk” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 850, 851; Wensinck, *el-Mu’cem*, “sđk” md.; M. F. Abdülbâki, *Mu’cem*, “sđk” md.; *Müsned*, IV, 4; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, Beyrut 1412/1992, XI, 683; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 448, 452; Gazzâlî, *İhyâ’*, IV, 388-392; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, X, 171-173; XII, 61; XXI, 223; Ibn Hacer, *el-İşâbe*, I, 94; Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, Beyrut 1412/1991, I, 545-546; V, 201; T. Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlakî Kavramlar* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 134-136.

MUSTAFA ÇAĞRICI

SİDDÎK HASAN HAN

(صَدِيقُ حَسَنِ خَانَ)

Ebû’t-Tayyib Muhammed Siddîk Bahâdır Hân b. Hasan b. Ali el-Kannevî (ö. 1307/1890)

Hindistanlı âlim.

19 Cemâziyelevvel 1248’de (14 Ekim 1832) Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bans Bireli’de doğdu. Hüseyinî ve Buhârî nisbeleriyle ve Seyyid lakabıyla da zik-

redilmiştir. Ayrıca Kannevî diye anılması yetişiş büyüdüğü Uttar Pradeş eyaletine bağlı Kannevî (Kannûc, Kannevî, Kannaui) şehrine nisbetledir. Babası ilmiyeden olup yirmiye yakın kitabı vardır. Annesi Necbünisâ Begüm, Müftü Muhammed İvaz’ın kızıdır. Nesebinin babası tarafından Hz. Hüseyin’e, annesi tarafından Hz. Osman’a dayandığı belirtilmiş, dedesinin ve büyük dedelerinin Şii olduğu ve Buhara’dan Mül-tan’a göçtükleri kaydedilmiştir (Nevşehrevî, s. 278). Bopal emîresiyle evlendikten sonra “Newâb” (eyalet reisi veya valisi) unvanını da kullanmıştır.

Beş yaşında iken babasını kaybettiğinden ailesi malî sıkıntı içine düştü. Ancak annesinin özel ilgisiyle öğrenim görmeyi başardı. Başta ağabeyi Seyyid Ahmed Hasan Arşî olmak üzere çeşitli hocalardan aldığı ilk eğitimden ve dil öğreniminden sonra Ferruhâbâd, Kanpûr ve Delhi gibi şehirlere gitti; buralardaki hocalardan âkî ve naklî ilimleri okuyarak icâzetler aldı. Delhi müftüsü Sadreddin Han Bahadır Âzurred-Dihlevî’den yararlandı. Tahsilini yirmi bir yaşında tamamlayınca Kannevî’ye döndü ve kısa bir süre sonra iş bulmak için Bopal’e gitti (1855). Burada iki yıl devlet dairesinde kâtiplik ve mütercimlik yaptı. 1857 bağımsızlık savaşı sırasında görevinden alındıysa da 1860 yılında görevine tekrar döndü. 1861’de Bopal Emîrliği Başveziri Şeyh Cemâleddin’in dul kızı Zekiyye Begüm ile evlendi. Kendisinden iki çocuk sahibi olduğu Zekiyye Begüm’ün vefatı üzerine hacca gitti (1285/1868-69); sekiz ay Hicaz ve Yemen’de kaldı. Burada Hint ulemâsından ve diğer âlimlerden ders okudu, hadis ve tefsir ilmine dair senedler edindi. Şah Abdülazîz ed-Dihlevî’nin torunu Muhammed Ya’kûb ed-Dihlevî, Şevkânî’nin talebesi Abdülhak b. Fazlullah Benâresî ve Hudeyde Müftüsü Şeyh Hüseyin (Hasan) b. Muhsin el-Ensârî el-Yemânî yararlandığı hocalardan bazılarıdır. Onun Şevkânî merkezli bir çizgi oluşturmada bu dönemin önemli etkileri olmuştur. Mevlevî Muhammed Hüseyin Şahcihanpûrî, Hakîm Asgar Hüseyin, Molla M. Murad Buhârî, Mevlevî M. Muhibbullah Pânîpetî çeşitli zamanlarda istifade ettiği veya icâzet aldığı diğer hocalarından bazılarıdır. Siddîk Hasan Han ikinci evliliğini, ölmüş olan Bopal emîresi İskender Begüm’ün o tarihte Bopal emîresi bulunan dul kızı Şah Cihan Begüm’le yaptı (1871). Şah Cihan Begüm, Siddîk Hasan’ı devlet işlerindeki yetkisine ortak etti ve kendisine yıllık 75.000 rupi maaş bağlanmasını sağladı. Uzun bir süre yönetici konumunda bulunduktan